

LEGITIMITĂȚI CONCURRENTE: STAT ȘI BISERICĂ ÎN ROMÂNIA MODERNĂ

ȘTEFAN IONESCU-BERECHET
(*Doctorand, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”*)

Problema raporturilor dintre statul român și Biserica Ortodoxă Română în epoca de constituire a statului național modern este una extrem de complexă și dificil de analizat în multitudinea aspectelor sale. Aceste raporturi, care au făcut obiectul a numeroase studii de specialitate, atât în istoriografia Bisericii, cât și în cea laică, nu au fost întodeauna cordiale, ci de multe ori au generat polemici pătimase și confruntări deschise între reprezentanții statului și membrii ierarhiei ecleziastice. În repetate rânduri, în fața ingerințelor statului care vizau modernizarea și uneori chiar subordonarea sa, Biserica, printr-o serie de exponenți de seamă ai ei, a căutat să-și (re)afirme o anumită independență derivată dintr-un alt tip de legitimitate decât cea politică, o legitimitate bazată pe dreptul divin și pe tradiția sa dogmatică, canonică și liturgică.

Controlul asupra artei bisericesti. Un elocvent exemplu în acest sens îl constituie o interesantă dezbatere polemică purtată în primăvara și în toamna anului 1892 în plenul Sinodului Bisericii Ortodoxe Române, între câțiva ierarhi și ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Tache Ionescu, dezbatere readusă la lumină în perioada interbelică de marele nostru istoric Nicolae Iorga¹.

„Mărul discordiei” l-a constituit pictura Catedralei *Sfinții Petru și Pavel* din Constanța, realizată între 1889–1891 de pictorul G. Demetrescu-Mirea². Profund deranjat de faptul că pictura respectivă este „străină în cea mai mare parte stilului bizantin, adoptat în marea și sfânta Biserica noastră creștină Ortodoxă de răsărit”, și mai ales de faptul că fețele sfinților reproduc chipuri de oameni vii, chiriarhul locului, episcopul Partenie Clinceni al Dunării de Jos, refuză să sfințească catedrala și cere Sfântului Sinod să se pronunțe asupra chestiunii³. În replică, ministrul Tache Ionescu îi asigură mai întâi pe sinodali că pictorul a lucrat după tradițiile bizantine,

¹ Nicolae Iorga, *Mai vechi apărători ai stilului monumentelor bisericesti*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, XXVII, 1934, p. 91–97.

² Pentru detalii, a se vedea George Dragomirescu, Ion Frunzetti, *G. Demetrescu Mirea*, București, Imprimeria Națională, 1940, p. 15–17.

³ *Dezbaterile S-lui Sinod din sesiunea de primăvară, anul 1892*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XVI, 1892, 4, p. 42–43.

iar apoi, transferând discuția din sfera canonic-bisericească în cea administrativă și invocând criterii pur estetice și rolul Ministerului ca finanțator, el declină dreptul autorității bisericești de a se amesteca în chestiunea picturii de la Constanța: „Că pictura PS Tale nu ți-a plăcut, însă mie îmi place; poți să te amesteci la partea canonică, dacă e conformă cu stilul bisericesc, dar la aceasta nu trebuie să te amesteci. Eu o plătesc, nu PS Ta”. Respingând logica discursivă a interlocutorului său, episcopul Partenie reafirmă în mod ferm preeminența criteriului canonic-bisericesc în evaluarea picturii eclesiastice și totodată limitele ingerinței Statului în viața Bisericii: „Aici nu poate fi vorba de plăcerea cutăruia sau cutăruia dintre noi. Noi episcopii avem datoria sfântă să dăm creștinilor spre închinare imaginile sfinților precum le-au stabilit tradițiunile sfintei noastre Biserici cu multe veacuri înainte de noi, iar nu chipuri cunoscute care au locuit în orașul Constanța și care pot să placă unuia sau altuia... D-voastră, d-le ministru, sunteți chemat de lege să administrați departamentul Cultelor și Instrucției Publice și ca atare puteți să ne acordați sau să ne refuzați cererile de cheltuieli ce am solicitat, dar ca să spuneți că cutare pictură vă place d-voastră și trebuie să o primim... pentru că așa voiți d-voastră care plătiți, noi, membrii Sf. Sinod, nu vom putea primi în ruptul capului unele ca acestea, dacă nu vor fi conforme cu canoanele Sfintei noastre Biserici”⁴. Partenie, după cum pertinent remarcă N. Iorga spicuiind câteva afirmații-cheie din discursul episcopal, se simte în Biserica lui „stăpân absolut, aș putea zice chiar un fel de autocrat, care nu dă socoteală de suferințele ce i s-au încredințat decât lui Dumnezeu”, iar în chestiunile mari „sfatul îl are cu colegii în păstorire la Sinod și atât”⁵.

Tocmai chestiunea picturii bisericești era una dintre chestiunile importante asupra căreia Sinodul se pronunțase cu doar trei ani înainte, prin decizia din 22 noiembrie 1889 cu privire la „icoanele, arhitectura, pictura și ornamentațiunea bisericilor din toată țara”, și pe care o invocă tacit episcopul Partenie în pledoaria lui. Asumându-și în mod ferm controlul artei ecleziale, Sfântul Sinod hotărăște ca episcopii eparhioți să supravegheze ca aceasta „să fie conform stilului bizantin deja în uz în Biserica noastră română autocefală” și să oblige pe preoți, sub pedeapsa caterisirii, să primească la sfințire doar icoane recomandate de chiriarhie. Decizia este motivată de preocuparea autorității bisericești de a stopa înlocuirea artelor frumoase bizantine cu altele necunoscute și străine poporului nostru, care nu corespund nici exigențelor estetice, nici cerințelor liturgice ale cultului ortodox⁶. Peste aproape un deceniu, în ședința sa din 18 mai 1898, Sfântul Sinod adoptă o altă importantă hotărâre cu privire la arta bisericească din România, și anume un „Regulament pentru zugrăvirea bisericilor”, care prevede că în pictarea și restaurarea bisericilor „este admis numai stilul bizantin, întrebuițat în Biserica Ortodoxă și cu deosebire în Muntele Athos”.

⁴ *Desbaterile S-lui Sinod din sesiunea de toamnă, anul 1892*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XVI, 1893, 10, p. 33–34.

⁵ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 93.

⁶ Textul deciziei este publicat în „Biserica Ortodoxă Română”, XIII, 1890, 2, p. 577–580, fiind reeditat pe tot parcursul anului respectiv în numerele succesive ale acestei publicații oficiale.

Totodată, Regulamentul aduce precizări importante și în privința arhitecturii bisericești, vădind aceeași preocupare de păstrare a tradiției⁷.

Extrem de semnificativ este faptul că Sinodul își dispută cu statul controlul asupra artei bisericești. Cu doar câțiva ani mai înainte, în 1883, regele Carol I promulgase *Regulamentul școalelor de belle-arte, galeriilor de tablouri și museelor de sculpturi*, în care se prevedea dreptul de supraveghere și aviz al Consiliului Școlii de belle-arte în materie de arhitectură și pictură bisericească⁸. Erau reiterate astfel unele prevederi similare din vechiul regulament aprobat în 1864 de către Alexandru Ioan Cuza, care conferea atunci Comitetului Academic al Școlii dreptul de control, pe linia orientării moderniste, asupra picturii și restaurării bisericești, „în interesul îmbunătățirii gustului artistic în țară”⁹.

Liberalismul românesc și reformele lui Cuza. Tocmai în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza raporturile dintre stat și Biserică încep să se deruleze pe coordonate noi, determinate de concepțiile liberale moderne, cunoscând momente extrem de tensionate, în care unii membri ai clerului au adoptat o atitudine contestatară față de regimul politic. Liberalismul, sinonim cu ideea de modernitate și de progres, încrezător în perfectibilitatea omului și în evoluția instituțiilor, atotprezent în spațiul politic și social european la finele secolului al XVIII-lea și în cel următor, a pătruns încă de timpuriu și în principatele române, ca o reacție critică la valorile „anacronice și reacționare” ale regimului fanariot, într-un climat deja pregătit de ideile luministe și de valorile umaniste autohtone¹⁰. Aspectul original al liberalismului românesc constă în faptul că „el nu s-a conturat în opoziție cu structurile statului, ci a urmărit consolidarea acestora, ca reacție critică față de dominația străină... Preluat pe coordonata ideii naționale, învăluit în însăși ideea națională, liberalismul românesc, la începuturile sale, nu a pus problema reformării societății în sensul schimbării raporturilor de clasă, ci problema creației unei patrii. El s-a confundat cu libertatea și patriotismul”¹¹. În ciuda faptului că a fost realizată prin mijloace antiliberale, reorganizarea națiunii române pe baza ideilor liberale europene a fost preocuparea principală a domniei lui Alexandru Ioan Cuza, pregătind

⁷ Regulamentul a fost promulgat abia peste 14 ani, prin decretul regal nr. 4316 din 11 octombrie 1912, și publicat în „Monitorul Oficial” din 17 octombrie 1912, iar apoi în revista „Biserica Ortodoxă Română”, XXXVI, 1912, 7, p. 703–709.

⁸ Cf. articolului 60 din *Regulamentul școalelor de belle-arte, galeriilor de tablouri și museelor de sculpturi*, aprobat prin decretul regal din 28 februarie 1883 și publicat în „Monitorul Oficial” din 3 martie 1883, p. 4357.

⁹ În articolul 17 al Regulamentului aprobat prin decretul domnesc al lui Alexandru Ioan Cuza din 23 octombrie 1864 și publicat în „Monitorul Oficial” din 2 noiembrie același an, se prevedea că „bisericele vor putea fi pictate doar de pictorii autorizați de Comitetul Academic de Belle Arte”, iar în articolul 18 se preciza că „orice modificare a picturii vreunei biserici trebuie autorizată de Comitet”. Cf. Eleonora Costescu, *Începuturile artei moderne în sud-estul european*, București, Editura Litera, 1983, p. 68–69.

¹⁰ Norocica-Maria Cojescu, *Liberalismul european și liberalismul românesc în secolul al XIX-lea*, în „Studii și Materiale de Istorie Modernă”, XIX, 2006, p. 7, 10, 13.

¹¹ *Ibidem*, p. 9.

„condițiile pentru instaurarea regimului monarhic constituțional, în timpul căruia liberalismul politic a devenit doctrină de guvernământ”¹².

Amplul proces de reorganizare a vieții statale românești a inclus și o serie de măsuri privind reorganizarea vieții bisericești, urmărind desprinderea celor două mitropolii de Patriarhia de Constantinopol și unificarea lor într-o singură Biserică românească, condusă de o autoritate bisricească unică, corespunzătoare României unite și noii ei organizări politice¹³. Unele legi vizau în mod direct interesele statului, precum secularizarea averilor mănăstirești, Codul civil sau Legea comunală; altele, precum obligativitatea limbii române în biserică și legea înmormântărilor, sunt expresia „patriotismului luminat” de care era animat Cuza. Legea monahală interesa deopotrivă statul și Biserica, fiindcă legiuitorul pornea de la premisa că oricare membru al Bisericii este în primul rând cetățean al statului. Legea sinodală și cea pentru numirea ierarhilor implicau intervenția statului în mod direct în organizarea Bisericii, prin urmare au stârnit cea mai puternică opoziție din partea unor reprezentanți ai clerului înalt¹⁴. Principalele reglementări ale vieții bisericești, aplicate începând cu anul 1863, au fost luate de Cuza și guvernul său în mod deplin legal, căci „pentru fiecare măsură se promulgă o lege specială”¹⁵.

Măsuri de ordin administrativ. Primele măsuri ce vizau viața bisericească au fost adoptate între 1859-1860 în Moldova, dar nu pe tărâm legislativ, ci doar în plan administrativ. Averile unor mănăstiri chinoviale au fost trecute în administrarea Ministerului Cultelor, au fost desființate două mănăstiri și 31 de schituri, bisericile lor fiind prefăcute în biserici de mir, au fost desființate atelierele mănăstirești, precum și tipografiile de la Neamț și de la Mitropolie, și s-a instituit un impozit de 10% asupra venitulului net al proprietăților bisericești „nemișcătoare”¹⁶. Reformarea monahismului „după condiții folositoare statului și religiei, potrivit sfintelor canoane”, era justificată de Mihail Kogălniceanu, pe de-o parte, prin necesitatea de a pune capăt abuzurilor și administrației deficitare bisericești, iar pe de altă parte, prin dorința de a restabili legalitatea în cazul unor schituri ce funcționau necanonice pe moșii particulare și unde viețuiau numeroși monahi care „abdicând de la menirea lor, făceau opoziție guvernului”¹⁷. „Monahul ortodox, afirma Kogălniceanu, nu trebuie să uite niciodată că este și cetățean și ca atare trebuie să ia parte la toate interesele națiunii... , căci un patriot rău cu greu poate fi un monah bun”¹⁸.

¹² *Ibidem*, p. 23.

¹³ Ștefan Berechet, *Reformele bisericești sub Cuza-Vodă după presa străină*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XLIII, 1923, 1, p. 475.

¹⁴ C. Drăgușin, *Legile bisericești ale lui Cuza Vodă și lupta pentru canonicitate*, în „Studii Teologice”, IX, 1957, 1-2, p. 103.

¹⁵ *Ibidem*, p. 89.

¹⁶ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 3, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al BOR, 1994, p. 110-111.

¹⁷ V. Palade, *Probleme de organizare și administrație bisericească în opera lui Mihail Kogălniceanu*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, L, 1974, 1-2, p. 40-41.

¹⁸ *Ibidem*, p. 41.

Confruntat cu aceste măsuri ale autorității civile, mitropolitul Moldovei, Sofronie Miclescu, a scris domnitorului în septembrie 1859 protestând energic „în contra actului arbitrar al guvernului”, care, prin confiscarea averilor mănăstirești, „vătăma drepturi bisericești”¹⁹. Scrisoarea i-a fost returnată prin Ministerul Cultelor, care l-a avertizat că dacă nu se va „mărgini cu aceasta”, capul statului îl „va trata ca pe un călugăr de rând”²⁰. Nici protestul înaintat în martie 1860 către Adunarea țării, nici altele ulterioare nu au avut efectul scontat, ci, dimpotrivă, i-au atras o aspră muștrare din partea lui Cuza. Într-o fulminantă alocuțiune, ocazionată de o recepție în octombrie 1860, domnitorul îi atrăgea atenția bătrânului mitropolit că „dacă în treburile bisericești el este suveran, în cele lumești nu poate fi decât ascultător și supus... De un timp încoace clerul înalt a părăsit cu totul misia sa... În loc ca el să fie cel dintâi în a da exemplul respectului către lege și autoritate, el s-a pus în stare de adevărată revoltă și... provoacă la anarhie”. În final, domnitorul, invocând faptul că „nația i-a delegat suveranitatea sa”, face apel la dreptul de coerciție al statului care trebuie să restabilească ordinea, și îi pune în vedere ministrului Cultelor, M. Kogălniceanu, să ia „măsurile cele mai energice, pentru ca legea și autoritatea să fie respectate de toți fără osebire”²¹. La scurt timp după „cumplita filipică” a domnitorului, a fost emis un decret de suspendare a mitropolitului din funcție, acuzat că a abuzat de puterea sa spirituală, urmat de trimitere în surghiun la mănăstirea Slatina.

În aceste grave împrejurări, Adunarea țării instituie o comisie însărcinată să investigheze cazul, comisie care depune în ianuarie 1861 un raport întocmit de Lascăr Catargiu, în care Kogălniceanu este acuzat că a recurs la măsuri de forță împotriva mitropolitului fără a se întemeia pe o sentință judecătorească, fapt ce duce la demisia acestuia chiar în aceeași zi. Interesantă este argumentația raportului, în care se arată că mitropolitul, asemenea domnitorului, nu este un funcționar al statului, încât să poată fi demis sau revocat din funcție de către capul statului²².

Legea secularizării averilor mănăstirești. Pe 13/25 decembrie 1863 guvernul Kogălniceanu a prezentat Adunării legislative proiectul de lege privind secularizarea averilor mănăstirești (închinat și pământene), care a fost aprobat cu 93 de voturi pentru și 3 împotriva²³. Luată în discuție de Conferința de la Paris din 1858, care prevedea în „protocolul 13” ca guvernul român și clerul grec să se înțeleagă printr-un compromis în privința averilor mănăstirilor închinat²⁴, această spinoasă problemă fusese intens dezbătută atât în presa românească, ce semnală numeroasele abuzuri comise de administratorii greci, cât și într-o serie de studii ale lui Cezar Bolliac.

¹⁹ Nicolae Șerbănescu, *150 de ani de la nașterea lui Alexandru Ioan Cuza*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXXVIII, 1970, 3–4, p. 355.

²⁰ *Ibidem*, p. 355.

²¹ *Ibidem*, p. 356–357.

²² A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. XIII, partea I (*Domnia lui Cuza Vodă 1859–1866*), București, Editura Cartea Românească, p. 95–96.

²³ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 115.

²⁴ C. Drăgușin, *op. cit.*, p. 91.

Pe lângă intensul efort diplomatic depus de statul român, toate aceste publicații aveau menirea de a pregăti terenul pentru introducerea Legii secularizării, iar un asemenea demers fusese prefăcut cu două decenii în urmă de către arhimandritul Eufrosin Poteca, profesor la Colegiul Sfântul Sava, cu studii strălucite la Pisa și Paris. În precuvântarea sa la *Istoria monastirilor Valachiei*, compusă în 1842, eruditul monah arată că „o evlavie nemăsurată și necumpănită cu dreptul public național” a făcut ca majoritatea mănăstirilor românești să fie înstrăinate. A primi pe străini și a-i ajuta este lucru creștinesc, dar „a înstrăina pământuri din sânul patriei... aceasta este împotriva dreptului public, aceasta e mare abuz de stat”²⁵. Același argument al suveranității naționale este invocat și de M. Kogălniceanu, care consideră că „pământul pe care egumenii greci îl reclamă ca proprietate a nației grecești este pământ românesc, pământ stropit cu sângele strămoșilor noștri... Ar fi un păcat național, ca atâtea averi să fie lăsate în mâinile unor călugări străini și pururea rebeli la legile țării... Voința unanimă a unui popor, pururea va produce lucruri mari. Chestiunea secularizării este una dintre cele mai vitale și naționale ce se cuvine a fi rezolvată în interes național”²⁶.

Voința unanimă a poporului este invocată și de preotul Grigorie Musceleanu, pașoptist și cunoscut publicist, în două articole publicate în decembrie 1863: „Nu credem să fie vreun român care să nu se bucure și de s-ar găsi vreunul constat că acela nu poate fi român”. Poporul, care este „cel mai mare tribunal și cel mai drept, a sancționat acel vot cu entuziasm”, manifestat prin iluminatii, tarafuri de lăutari și retrageri cu torțe, cerând chiar proclamarea acelei date ca sărbătoare națională²⁷.

Cele trei legi bisericești și „lupta pentru canonicitate”. Dacă Legea secularizării averilor mănăstirești s-a izbit de o puternică opoziție pe plan extern, la nivel diplomatic, din partea Înaltei Porți, a Rusiei, Angliei, Austriei și Prusiei, în schimb un pachet de legi privitoare la viața monahală și la organizarea Bisericii, adoptate de stat în decurs de doar câteva luni (noiembrie 1864 – mai 1865), au stârnit o vie contestație din partea unor ierarhi români, declanșând așa-numita „luptă pentru canonicitate”.

Pe 30 noiembrie 1864 este promulgată *Legea călugăriei* sau *Decretul organic pentru reglementarea schimei monahicești*, ce prevedea că de acum înainte vor putea primi tunderea monahală, pe baza unei aprobări speciale din partea Sinodului și a Ministerului Cultelor, doar absolvenții de seminarii, dintre care se vor recruta viitorii ierarhi, precum și persoanele în vârstă (bărbații de peste 60 de ani și femeile de peste 50 de ani), excepție făcând invalizii și bolnavii incurabili²⁸. Peste numai câteva zile, pe 3 decembrie 1864, era adoptat *Decretul organic pentru înființarea unei autorități*

²⁵ Gabriel Cocora, *Cum a fost privită de preoțime secularizarea averilor mănăstirilor închinat*, în „Glasul Bisericii”, XXII, 1963, 11–12, p. 1051.

²⁶ V. Palade, *op. cit.*, p. 43, 45.

²⁷ Gabriel Cocora, *op. cit.*, p. 1052–1053.

²⁸ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 118.

sinodale centrale, care conținea două prevederi foarte importante: 1. afirma autocefalia Bisericii Ortodoxe Române, adică independența sa față de orice autoritate bisericească străină în chestiuni de organizare și disciplină; 2. hotăra formarea unui „Sinod general”, menit să delibereze în probleme bisericești de natură legislativă, administrativă și judecătorească, prezidat de mitropolitul Ungrovlahiei, ce primea titlul de „primat al României”. Membrii Sinodului erau cei doi mitropoliți, episcopii eparhioți, arhierii titulari români, decanii Facultăților de Teologie din București și Iași, precum și trei deputați din fiecare eparhie, aleși de clerul de mir dintre preoții de mir și laicii cu studii teologice²⁹. Pe 11 mai 1865, domnitorul Al. Ioan Cuza promulgă cea mai controversată lege, *Legea pentru numirea de mitropoliți și episcopi eparhioți în România*, care aducea două importante inovații în legislația bisericească: numirea de către domn și judecarea ierarhilor, pentru alte delikte decât cele bisericești, de către Curtea de Casație³⁰.

Adoptarea acestor profunde reforme a fost precedată, în primăvara anului 1864, de o consultare a centrelor eparhiale de către Ministerul Cultelor. În propunerile lor, acestea au susținut ideea unui Sinod mixt, care să nu fie compus exclusiv din ierarhi, precum și ideea alegerii mitropoliților și episcopilor de către o „Adunare extraordinară a țării”³¹. Totuși, printr-o decizie autoritară, Cuza a impus prin Legea din 1865 procedul numirii ierarhilor de către domn, justificând decizia într-o scrisoare către episcopul Melchisedec Ștefănescu, în care afirma că prin Legea decretată „nu a avut alt scop decât a smulge episcopii din sistemul îndătinat de a ajunge la episcopie prin simonie și corupțiune, care a scandalizat pe toată lumea”, dar că la vremea potrivită „va reveni și asupra alegerilor, rămânând cazul de față ca o excepție”³².

Adoptarea celor trei legi bisericești, cu precădere ultima, a determinat polarizarea episcopatului român în două tabere opuse: una favorabilă lui Cuza și măsurilor sale, compusă dintr-o serie de episcopi numiți prin decret domnesc, precum Dionisie Romano, Melchisedec Ștefănescu, Calinic Miclescu, Iosif Gheorghian și alții; a doua, compusă fie din episcopi demisionari, fie din arhierii titulari, precum frații Neofit și Filaret Scriban, Iosif Bobulescu și Ioanichie Evantias, care contestau ferm politica bisericească a statului, calificând legea sinodală și cea pentru numirea ierarhilor drept anticanonice și împotriva obiceiurilor țării, susținând că alcătuirea Sinodului este o chestiune a Bisericii și a episcopilor, nicidecum de competența autorităților civile³³. Într-o scrisoare trimisă domnitorului pe 9 decembrie 1864, episcopul Neofit Scriban îi cere acestuia să lase Bisericii „drepturile și autoritatea sa neatinsă”, și consideră că Sinodul ar putea funcționa în formula prevăzută de legea lui Cuza doar în cazul în care ar dispărea Ministerul Cultelor ce-și arogă drepturile

²⁹ *Ibidem*, p. 118–119.

³⁰ *Ibidem*, p. 121.

³¹ Gabriel Cocora, *Legea sinodală din 1864, sinteză a concepției clerului contemporan*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXXVII, 1969, 3–4, p. 400–402.

³² Nicolae Șerbănescu, *op. cit.*, p. 398.

³³ C. Drăgușin, *op. cit.*, p. 96.

episcopatului în parte și ale Bisericii în general”³⁴. La rândul său, episcopul Filaret Scriban, fratele lui Neofit, va contesta măsurile guvernului, adresându-se în iunie 1865 consulului rus la Iași, prin două epistole în care cere intervenția Sinodului și guvernului rus pentru apărarea Bisericii Române din Principatele dunărene. El îl cataloghează pe Cuza drept „dușmanul de moarte al Bisericii de Răsărit, care în legile promulgate a pus articole ce duc la treptata distrugere a sentimentului creștin în popor și la înjosirea clerului”, considerând că dacă patriarhul constantinopolitan ar arunca blestemul asupra lui Cuza, atunci poporul auzind acestea ar face ca „toate gândurile și planurile lui rele să cadă paralizate”³⁵.

Protestului fraților Scriban, i se alătură și doi reprezentanți ai marii boierimi. Chiar în ajunul votării Legii sinodale, pe 2 decembrie 1864, Nicolae Rosetti-Roznovanu, rusofil convins, se adresează mitropolitului Filaret al Moscovei printr-o epistolă în care condamnă „despotismul și teroarea care ucid orice protest” și deplânge situația Bisericii Ortodoxe din Principate, împinsă spre schismă și erezie de „cei care stau în fruntea țării” și care ar trebui să fie „apărătorii firești ai credinței noastre”. Este descris pe larg planul meșteșugit al guvernului în decursul ultimilor patru ani, începând cu înlăturarea brutală a mitropolitului Sofronie, pentru crima de a-și fi îndeplinit curajos sacra sa datorie de păstor, apărând „interesele Bisericii naționale, împotrivindu-se luării averilor bisericești, pe care guvernul a pus mâna fără nici o formă procedurală”. Mănăstirile au fost pustiite, călugării izgoniți și, ca să prevină orice protest, guvernul „în chipul cel mai îndrăzneț, abuzând de autoritatea sa, a numit cu de la sine putere la catedrele vacante creaturile sale” și a început să deștepte în popor „ură și dispreț față de coreligionarii noștri din Rusia și din Biserica greacă din Constantinopol, mama noastră obștească”³⁶. La votarea în Senat a Legii de numire a ierarhilor, pe 5 februarie 1865, Scarlat Rosetti a combătut în plen proiectul de lege, susținând că procedeul prevăzut în acesta „nu este conform nici cu spiritul și litera canoanelor, care cer riguros alegere prin cler și popor, nici cu vechile obiceiuri ale țării, potrivit cărora ierarhii erau aleși de Obșteasca Adunare împreună cu clerul și apoi confirmați de către domn”³⁷.

Sinodul general constituit pe baza Legii din 1865 s-a întrunit în trei sesiuni: decembrie 1865 – ianuarie 1866, iulie–august 1867 și iulie 1869, fiind contestat din punct de vedere canonic de către grupul episcopilor ostili legiuirilor bisericești ale lui Cuza. Astfel, la începutul primei sesiuni (1865–1866), episcopul Neofit Scriban a depus un aprig protest prin care contesta dreptul Sinodului de a ființa legal,

³⁴ Constantin Erbiceanu, *Note asupra Istoriei Bisericești a Românilor pentru secolul al XIX-lea*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XXX, 1907, p. 468–469.

³⁵ Ștefan Berechet, *Dovezi noi asupra secularizării averilor mănăstirești*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XLI, 1923, p. 1042.

³⁶ Ștefan Berechet, *Un nou document privitor la reformele bisericești ale lui Alexandru Ioan Cuza*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XLIII, 1923, 2, p. 76–77.

³⁷ C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 111–112.

argumentând că a fost constituit printr-o lege necanonică și este compus din episcopi ajunși în scaunele lor în mod necanonic. Sinodul a răspuns cu excluderea episcopului contestatar din sânul său³⁸. La încheierea primei sesiuni, episcopii Filaret Scriban și Iosif Bobulescu au adresat la rândul lor un protest oficial, pe de-o parte, guvernului și Sinodului, pe de altă parte, consulilor puterilor garante, în care reclamau caracterul necanonic al Sinodului și cereau restabilirea dreptului canonic în Biserica Ortodoxă Română, încălcat grav de puterea civilă. Pedepsa aplicată a fost aceeași ca și în primul caz: excluderea lor din Sinod³⁹. Situația s-a repetat și în a doua sesiune (1867), marcată de demisia și protestul episcopului Ioanichie Evantias, precum și de protestul preotului Ioan Păunescu, cei doi fiind pedepsiți cu excluderea din Sinod, respectiv cu caterisirea. În sentința sinodală, ei sunt acuzați că au defăimat Sinodul țării și că profesează „idei de dezordine și anarhie” prin care atacă „ordinea legală stabilită în țară, prin legi votate în puterea autonomiei țării noastre române”⁴⁰.

Dar politica bisericească a lui Al. Ioan Cuza nu a fost contestată doar pe plan intern, ci a fost condamnată sinodal și de către patriarhul Sofronie al III-lea al Constantinopolului în 1865, deja ostil guvernului român datorită Legii secularizării averilor mănăstirești⁴¹. În răspunsul său epistolar către patriarh, Cuza, invocând argumentul suveranității naționale, respinge „orice amestec al oricărui sinod și al oricărei Biserici străine și al oricărui cap al unei Biserici străine în afacerile dinlăuntru și în disciplina Bisericii Române”, precizând că a procedat la numirea episcopilor pentru scaunele vacante în virtutea dreptului său de „mandatar al întregii națiuni, cler și popor”⁴².

Atât conflictul diplomatic, cât mai ales „lupta pentru canonicitate” se încheie odată cu promulgarea de către principele Carol I, pe 14/26 decembrie 1872, a *Legii organice pentru alegerea mitropoliților și episcopilor eparhioți, cum și a constituirii Sfântului Sinod al Bisericii Autocefale Ortodoxe Române*, care modifica legile bisericești ale lui Cuza din 1864–1865 (Legea sinodală și Legea pentru numirea ierarhilor), în sensul că Sinodul era compus acum doar din arhieriei (doi mitropoliți, șase episcopii titulari și opt arhieriei titulari), aleși de către un Colegiu electoral bisericesc (compus din sinodali și parlamentarii ortodocși) și întăriți de către domn⁴³. Noua lege ținea seama de dorința exprimată de sinodali din 1867, care cereau „ca atunci când se vor revedea legile făcute sub Cuza, să se consulte Sinodul general în toate materiile care privesc Biserica”⁴⁴.

³⁸ Nicolae Șerbănescu, *op. cit.*, p. 390–391.

³⁹ *Ibidem*, p. 313–314.

⁴⁰ Stelian Izvoranu, *Sinoadele de sub regimul lui Cuza Vodă. Importanța lor pentru viața bisericească*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXVIII, 1960, 7–8, p. 678–679.

⁴¹ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 122–123.

⁴² C. Drăgușin, *op. cit.*, p. 101.

⁴³ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 126–127.

⁴⁴ Stelian Izvoranu, *op. cit.*, p. 663.

„**Criza bisericească**” (1909–1911). Peste câteva decenii, polemicele s-au reaprins, atunci când ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Spiru Haret, a întocmit un proiect de lege privitor la modificarea Legii organice din 1872, votat de Parlament și sancționat de regele Carol I în data de 20 martie 1909. Cunoscută sub numele de *Legea Consistoriului Superior Bisericesc*, noua reglementare prevedea, în spiritul Legii sinodale a lui Cuza, crearea unei instituții distincte de Sinod, numită Consistoriul Superior Bisericesc, menită să înfrățească clerul superior cu cel inferior. Acesta prelua o parte din atribuțiile administrative și judecătorești ale Sinodului, fiind compusă din toți membrii Sinodului, doi profesori de teologie, doi stareți de mănăstire și 17 preoți sau diaconi de mir. Legea a dat naștere la așa-numita „criză bisericească” (1909-1911), în care s-au implicat și factorul politic, și propaganda catolică. Exponentul crizei a fost episcopul de Roman, Gherasim Saffirin, care a aruncat anatema asupra membrilor Sinodului și asupra autorilor legii, demascată de el drept necanonică. Apriga dispută s-a încheiat cu depunerea din scaun a episcopului Gherasim și cu demisia mitropolitului primat Atanasie Mironescu, dar și cu modificarea Legii în sensul limitării rolului Consistoriului Superior Bisericesc la unul exclusiv consultativ⁴⁵.

Ceea ce interesează în mod deosebit studiul nostru este modul în care s-au conturat argumentele pro sau contra Legii Consistoriului. Pentru Spiru Haret, alcătuitorul Legii, aceasta era menită să faciliteze accesul clerului mirean și monahal la conducerea Bisericii și apropierea sa de clerul înalt, singurul factor de conducere până atunci, scopul ultim fiind transformarea clerului într-o forță socială activă, pusă în serviciul națiunii. Ministrul trasează o distincție foarte clară între autonomia Bisericii față de stat și separația lor, susținând că o colaborare între stat și Biserică este „fatală și inevitabilă, câtă vreme și statul și Biserica au datoria de a lucra asupra poporului și spre binele lui”. O separație a celor două instituții ar avea implicații nefaste în ambele sensuri: Biserica lipsită de sprijinul statului ar fi condamnată la pieire, iar statul ar fi lipsit de concursul puternic al Bisericii în opera de regenerare a maselor pe care el este dator să o facă. Totodată, Spiru Haret își arată profunda dezaprobare față de protestul episcopului Gherasim, care a încercat să provoace o adevărată stare de anarhie, cu care un guvern conservator se acomodează, dar pe care un guvern liberal nu o poate tolera⁴⁶.

Poziția contestatară a episcopului Gherasim Saffirin pornește de la principiul evanghelic: „Dați Cezarului ce este al Cezarului și lui Dumnezeu ce este al lui Dumnezeu”, înțeles în sensul unor drepturi și obligații reciproce. El arată că Biserica „recunoaște statului, pe teritoriul căruia ea trăiește și dreptul și datoria ca să legiuască, să facă orice legi care i-ar fi de trebuință și de folos pentru realizarea scopului său, care este respectarea dreptății, legalitatea”. Dar în același timp, statul la rândul său e dator să recunoască Biserica, să recunoască membrilor ei dreptul și

⁴⁵ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 138–139.

⁴⁶ Spiru Haret, *Criza bisericească*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, 1912, p. 13, 15–16, 20, 23.

datoria de a respecta și alte obligații decât cele cetățenești, și anume datoriile față de Dumnezeu în calitate de creștini. De aceea, având în vedere că Biserica este o instituție divină, al cărei cap este Hristos, în ea dători de legi nu pot fi decât Dumnezeu și Biserica însăși⁴⁷.

În apriga dispută se implică și marele nostru istoric Nicolae Iorga, care într-un lung discurs rostit în plenul Camerei Deputaților, pe 23 martie 1909, formulează câteva importante argumente privitoare la raportul dintre Biserică și stat, în care contestă justetea politicii liberale cu privire la viața bisericească. El își începe excursul argumentativ referindu-se la reformele bisericești din anii 1860 ce l-au inspirat pe Spiru Haret, și arată cum, trecând peste meritele seculare ale Bisericii și peste aportul ei la Unirea din 1859, Cuza și guvernul său au căutat să prefacă Biserica potrivit intereselor statului, pornind de la premisa greșită că „Biserica nu poate să meargă de la sine, ci trebuie să intervină statul cu conștiința sa deplină ca să-i fixeze rostul cum se cuvine”⁴⁸. Urmarea nu a fost însă cea scontată, căci „reforma lui Cuza n-a produs o Biserică mai bună, ci a produs o Biserică desbinată”, aflată în schismă cu Patriarhia de Constantinopol. Autocefalia Bisericii noastre nu trebuie confundată cu independența țării, căci ea are la bază Sinodul, singurul în măsură să hotărască orice reformă în viața Bisericii⁴⁹. Starea de schismă bisericească și dezbinare a fost stinsă atât pe plan intern, cât și pe plan extern, de regele Carol I, prin Legea din 1872, care „a păstrat pe episcopii lui Cuza, dar a părăsit dreptul ce-și luase Cuza de a numi pe episcopi și mitropoliți”, lege pe care ministrul Spiru Haret caută să o înlăture⁵⁰. Orice episcop trebuie să fie conștient că alegerea lui vine de la Dumnezeu și nu prin sprijinul unui partid politic sau altul, iar prin prezența deputaților și senatorilor în Consistoriul bisericesc disciplina de partid este introdusă în Biserică, ce este o instituție de ordin divin care are principiile sale imuabile și forme de cârmuire proprii⁵¹. Asumându-și o „neuzită atribuțiune de drepturi care nu i se cuvin”, autoritatea civilă „egalizează ceea ce nu se poate egaliza în Biserică”, adică treptele ierarhice deosebite, și astfel strică rosturile profunde ale Bisericii⁵².

Concluzii. Urmărite pe fundalul istoric al epocii moderne, de constituire a României ca stat național, raporturile dintre stat și Biserică pot fi înțelese în sensul confruntării dintre două tipuri de legitimitate aflate în concurență. Statul, legitimat politic (civil), a căutat să implementeze încă din timpul domniei lui Cuza, atât în

⁴⁷ *Documente privitoare la turburarea bisericească pricinuită de Legea sinodală din 1909 și apărarea Prea Sfințitului Episcop al Romanului, D.D. Gherasim Saffirin, în procesul sinodal din vara anului 1911*, București, Tipografia Profesională Dimitrie C. Ionescu, 1911, p. 5–6.

⁴⁸ Nicolae Iorga, *Tulburările bisericești și politicianismul (1909–1911). O cuvântare și articole*, Vălenii de Munte, Tipografia Neamului Românesc, 1911, p. 14–16.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 24–25.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 26–27.

⁵¹ *Ibidem*, p. 32, 40, 42.

⁵² *Ibidem*, p. 53–54.

teorie, cât și în practică, o serie de principii politice fundamentale, majoritatea de sorginte liberală, precum constituționalismul, respectarea legii, drepturile naturale. El a exercitat un control constant în viața Bisericii în perioada analizată, intervenind fie prin măsuri autoritare de ordin administrativ, fie prin măsuri legislative. La baza intervențiilor sale au stat ideea suveranității naționale (în cazul mănăstirilor închinată și al autocefaliei), convingerea că orice membru al Bisericii este înainte de toate cetățean al statului, precum și afirmarea dreptului de control și legiferare în viața Bisericii, al cărei impact social major se cuvine a fi exploatat în interes național, dar care este considerată incapabilă de a se autoadministra și autoreforma într-un sens compatibil cu exigențele societății moderne. Biserica, întrucât își întemeiază legitimitatea tradițională pe dreptul divin și pe tradiția multiseculară, a căutat să se opună acestei imixțiuni a statului. O serie de reprezentanți ai săi au contestat de multe ori vehement politica religioasă a autorității civile, negând dreptul acesteia de a legifera în chestiuni ce aparțin în mod canonic Bisericii, care trebuia să aibă o independență limitată față de autoritatea publică, diferită însă de separația impusă de statul laic.

LÉGITIMITÉS CONCURANTES: ETAT ET EGLISE DANS LA ROUMANIE MODERNE

Résumé

Par rapport au processus de développement de la Roumanie en tant qu'Etat-nation, les relations entre l'Eglise et l'Etat peuvent être comprises dans le sens d'une confrontation entre deux types de légitimités. Face aux ingérences de l'Etat, légitimes du point de vue politique (civil), qui cherchaient à moderniser l'Eglise et parfois même de la subordonner, l'Eglise, par ses représentants de marque, a réaffirmé une certaine indépendance provenant d'une légitimité d'autre type, fondée sur le droit divin et sur sa tradition historique.

L'étude surprend la manière dont le vaste processus de réorganisation de l'Etat roumain, entamé par le prince Alexandru Ioan Cuza à partir des conceptions libérales modernes, incluait également une série de mesures pour la réorganisation de la vie ecclésiastique, qui ont provoqué plusieurs réactions contestataires de la part du haut clergé. L'Etat roumain, animé par le principe de la souveraineté nationale, voulait surtout à détacher les deux Métropolies roumaines du Patriarcat de Constantinople et la création d'une seule Eglise Roumaine, gérée par une seule autorité ecclésiastique, conformément à la nouvelle organisation de l'Etat. La Loi synodale et celle pour la nomination des hiérarches, qui impliquaient l'intervention directe de l'Etat dans l'organisation de l'Eglise, ont suscité l'opposition la plus véhémente de la part du haut clergé. La „lutte pour la canonicité” s'est achevée en 1872 par la promulgation du prince regnant Carol I de la Loi organique, mais elle a été reprise à l'occasion de „la crise ecclésiastique” en 1909-1911, déclenchée par la promulgation de la Loi du Consistoire Supérieur Ecclésiastique, initiée par le ministre Spiru Haret dans l'esprit des réformes de Cuza.

Mots-clés: légitimité; réformes d'Alexandru Ioan Cuza; Synode de l'Eglise Orthodoxe Roumaine; „la lutte pour la canonicité”; réactions contestataires.